

Ismétlések enyhe értelmi fogyatékossgal élők spontán beszédében

Jankovics Julianna¹, Garai Luca²

¹ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, ²ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
jankovicsjuli@gmail.com, garailuc@gmail.com

Kivonat: A megakadásjelenségek kutatása egyre nagyobb szerepet kap a nyelvtudomány egyes területein, ám ezeket a jelenségeket elsősorban a tipikus fejlődésű gyermekeknél és felnőtteknél vizsgálják. A tanulmányban enyhe értelmi fogyatékossgal élő fiatal nők spontán beszédében vizsgáljuk az ismétlések két csoportját (amelyek közül a fluens ismétlések nem, csak a hezitáló ismétlések tartoznak a megakadásjelenségek körébe), és ezeket hasonlítjuk össze a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek értékeivel. Kutatási kérdéseink az ismétlések két fajtájának előfordulására, a megismételt szavak, szótöredékek szófajára, valamint az ismételt szavak szótagszámára irányulnak. A kutatási eredmények bemutatják, hogy milyen tendenciák mutathatók ki az adatközlői csoportokban. Mind az enyhe értelmi fogyatékossgal élőkénél, mind a kontrollszemélyekénél a hezitációs jelenségek fordultak elő nagyobb arányban, és az ismétlésnek ez a fajtája valósult meg a legnagyobb arányban szünettel, mindkét csoportban. A különböző szófaji csoportokat tekintve elmondható, hogy mindkét csoport esetében leginkább az alapszófajú szavak ismétlődtek meg.

1 Bevezetés

A megakadásjelenségek, amelyek a beszéd természetes jelenségei, minden beszélőnél előfordulnak (Levelt 1989). Ezekkel a jelenségekkel többféle tudományterület is foglalkozik, úgymint például a pszichológia, a pszicholingvisztika, a neurológia, a kriminológia, a gyógypedagógia (Roberts et al. 2009) és természetesen a nyelvtudomány. A megakadásjelenségek meghatározása nem egységes. A jelen tanulmányban a Lickley-féle (2015) meghatározást vesszük alapul, amely szerint ezek a jelenségek akkor fordulnak elő, amikor a beszélő hibát ejt, kijavítja önmagát vagy kifejezési nehézségei adódnak beszéd közben.

A megakadásjelenségek megjelenése számos tényező függvénye. Ilyen lehet a beszéd stílusa és típusa (Beke et al. 2015), tempója (Krepsz 2015), a beszélő életkora (Bóna 2015), továbbá például a mondanivaló témája is (Robert et al. 2009).

Jankovics Julianna – Garai Luca: Ismétlések enyhe értelmi fogyatékossgal élők spontán beszédében. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 51–63. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.4.

A megakadásjelenségek csoportosítása sem egységes. Robin J. Lickley (2015) alapvetően két csoportra bontja ezeket a jelenségeket, hezitálásokra és hiba típusú jelenségekre. Míg az előbbiek azokban az esetekben fordulnak elő, amikor a beszélő még bizonytalan a mondandójában és mintegy időnyerés céljából használja ezeket, addig a hiba típusú megakadások a beszélő szándékának nem megfelelő realizációja esetén és a nyelv szabályainak be nem tartásakor jelentkeznek. E szerint a kategorizáció szerint a hezitációs jelenségek ('hesitations') közé a nyújtást, a néma és a kitöltött szünetet, valamint az ismétléseket soroljuk. Az ismétlések között az ún. fluens ismétléseket (céljuk a nyomatékosítás) és a hezitáló ismétléseket (céljuk az időnyerés) tartjuk számon. A megakadásjelenségek másik csoportjába, a hiba típusú jelenségek ('repairs') közé tartozik a beillesztés, a helyettesítés, valamint a törlés (Lickley 2015). A magyar irodalomban Gósy (2005) kategorizációját használják a megakadásjelenségek osztályzásakor. Gósy a bizonytalanságból adódó megakadásjelenségek közé a néma szünetet, a kitöltött szünetet, az ismétlést, a töltelékshót, a nyújtást és az újraindítást sorolja. A hiba típusú jelenségek között a freudi elszólást (nem szándékozott közléselem kimondása), a malapropizmust (egy szónak más jelentést tulajdonít a beszélő), a grammatikai hibát, a kontaminációt (szövegyülés), a "nyelvem hegyén van" jelenséget, a téves szótalálást, az újraindítást, valamint az anticipációt (a beszédflowam későbbi elemének előreugrása), a perszeverációt (egy már elhangzott nyelvi elem újbóli előfordulása), a metatézist (hangcsere), a nyelvbotlást, a betoldást és a helyettesítést tartja számon (Gósy 2005).

A jelen tanulmány középpontjában az ismétlések állnak. Lickley (2015) klasszifikációja szerint tehát az ismétlések a hezitációs jelenségek csoportjába sorolhatók. A prozodikus jellemzők (a szerző ezt nem fejti ki) segíthetnek abban, hogy megkülönböztethessük a fluens ismétléseket a nem fluens esetektől. A **fluens ismétlések** nem tekinthetők megakadásjelenségeknek, ezek a jelenségek retorikai szereppel bírnak, céljuk a mondanivaló nyomatékosítása, ezért tudatos és tervezett a használatuk; általában szünetek nélkül valósulnak meg. A **hezitáló ismétlések** megakadásjelenségek, céljuk, hogy időt biztosítsanak a beszélőnek a tervezésre, ezért nemritkán néma vagy jellel kitöltött szüneteket is tartalmaznak. Számos tanulmány szerint a leggyakoribb megakadásjelenség az ismétlés (pl. Lickley 1994, Shriberg 1994, idézi Lickley 2015). Magyar adatok szerint lényegesen ritkábban fordul elő, mint a hezitálás. Gósy (2003) 18 felnőtt beszédét elemezve azt találta, hogy a beszélők 83,3%-nál fordult elő ez a megakadástípus, de ez az ún. bizonytalansági megakadásoknak nem érte el a 20%-át. Bóna (2014) 20 fiatal spontán beszédanyagában átlagosan 50 szavanként adatolt ismétlést. Levelt 1983-as leírása szerint az ismétlés három részből épül fel: első kimondás, második kimondás és a kettő közötti a szerkesztési szakasz, melynek hossza 0 ms-tól akár 2909 ms-ig is terjedhet (Gyarmathy 2009).

Az értelmi fogyatékossggal élő gyermekek és felnőttek beszédében is többen vizsgálták már a megakadásjelenségeket. Értelmi fogyatékossggal élőknek azt a személyt tekintjük, akinek az intelligenciája az átlagos övezet alatt helyezkedik el (vö. BNO-10 1995, ICD-11 2018), kimutathatók nála az adaptív funkciók gyengeségei, illetve az értelmi fogyatékos állapot 18 éves kor előtt is jelen van (Hodapp–Dykens 2003). A jelen tanulmányban az értelmi fogyatékossgg terminust a 2012-ben hatályba lépett a Sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló EMMI-rendelet alapján használjuk. Az értelmi fogyatékossgggal élőknel az általános ingerfeldolgozó funkciók gyengesége befolyásolja a nyelvi produkciót és percepciót (Lukács–Kas 2014). Náluk

a gyakran fennálló megkésett beszédfejlődés mellett jellemző a hangok képzési torzítása, a különböző beszédzavarok (Frint 1982, Radványi 2005), valamint a különböző anatómiai és fiziológiai eltérések (vö. például Kent–Vorperian 2013).

Shriberg és Widder (1990) egy korábbi adatbázist felhasználva összesen negyven, 20 és 50 év közötti, különböző etiológiájú és súlyosságú értelmi fogyatékosággal élő felnőtt beszélő beszédmintáit (véletlenszerűen kiválasztott 12-12 megnyilatkozás) vették össze, majd ezeket az értékeket megkésett beszédfejlődésű gyermekek adataival is összehasonlították. Vizsgálatukban az ismétlésekre, a téves kezdésekre, a nyújtásokra és a hallható belégzésre, mint megakadásjelenségekre tértek ki. Eredményeik szerint a megnyilatkozásokban található összes ismétlést és téves kezdést tekintve 100%-nak (a két csoportban előforduló jelenségek összessége) az értelmi fogyatékosággal élőknel e két jelenség aránya 22% volt, a megkésett beszédfejlődésű gyerekeknél pedig 78%-ot tett ki az ismétlés és a téves kezdés. A nyújtás és a hallható belégzés esetében megfordultak az arányok, az összes adatot tekintve 100%-nak az értelmi fogyatékosággal élők és a gyermekek esetében 87%-13%-os volt az előfordulási arány. Van Borsel és Tetnowski (2007) összefoglaló írásukban különböző genetikai szindrómával (Down-szindróma, Prader–Willi szindróma, Tourette-szindróma, Turner-szindróma) élő személyek beszédében található fluens megakadások lehetséges okait, az értelmi fogyatékosággal együtt járó beszédbeli tüneteket tárgyalták. A szerzők megkülönböztetik egymástól a fluens megakadásokat ('fluent breakdowns') a dadogásjellegű megakadásoktól ('stuttering-like disfluencies'). Az utóbbiakhoz sorolják a szótöredék-ismétléseket, az egy szótagos szóismétléseket, a nyújtást és a blokkokat (Yairi 1996, ASHA 1999, idézi Van Borsel–Tetnowski 2007). Van Borsel és Tetnowski több tanulmányt is példaként említenek, amelyekben a Down-szindrómás személyek beszédében található megakadásokat elemezték. Az idézett Cabanas-tanulmány (1954) szerint a Down-szindrómásoknál jellemzően hezitációk és ismétlések fordulnak elő, míg Willcox 1988-as vizsgálatában többek között hang-, szótag-, szó- és szó szerkezetek ismétlései, valamint nyújtások jellemezték leginkább a beszédet. Defloor és munkatársai (2000) 9 és 20 éves kor közötti, összesen 15 fő Prader–Willi szindrómával élő fiattal készítettek vizsgálatot, melyben négy beszéd típusban: spontán beszéd (a napi rutin elmesélése), ismétlés (szavak és mondatok visszamondása), monológ (képek alapján történő mesélés) és automatikus sorozat (a hét napjainak és a hónapok neveinek felsorolása) vizsgálták a megakadások gyakoriságát és típusait. Eredményeik szerint minden kísérleti személynél előfordultak például szótöredék-, szó- és szó szerkezet-ismétlések. A megakadások összességét nézve a legtöbb megakadásjelenség tartalmas szavakban fordult elő, míg a teljes szóismétlések gyakrabban érintették a funkciószavakat a tartalmas szavakhoz viszonyítva. Összesen harminc, 6 és 27 év közötti kronológiai korban lévő Williams-szindrómás (WS) emberrel készítettek kutatást Rossi és munkatársai (2011). A 39 tipikus beszédfejlődésű személlyel való összehasonlításban megállapították, hogy a WS személyek esetében szignifikánsan gyakoribbak a megakadásjelenségek, elsősorban az ismétlések és a szünetek. Coppens-Hofman és munkatársai (2013) enyhe és közép súlyos értelmi fogyatékosággal élő, nehezen érthető beszédű felnőttek 2 és 6 perc időtartam közötti spontán beszéd mintáit elemezték. Vizsgálatuk célja az volt, hogy megállapítsák, a kísérleti személyek beszédében inkább hadarásra vagy dadogásra jellemzőbb jelenségek találhatók-e. Eredményeik szerint a hadarás sokkal inkább jellemző ennél a beszélői csoportnál a dadogás mértékéhez képest.

Korábbi kutatásunkban (Jankovics–Garai 2019) tíz enyhe értelmi fogyatékossgal élő nő, illetve tíz nemben és korban illesztett kontrollszemély hezitációs (néma és kitöltött szünet, ismétlés) és hiba típusú (beillesztés, helyettesítés, törlés) jelenségeit elemeztük, az interjú esetében az első 300, a képleírás feladatában pedig az első 100 szótagra kiterjedően. Eredményeink szerint mind az interjú, mind a képleírás beszéd típusában az értelmi fogyatékossgal élőknel fordult elő több hezitációs jelenség. Az interjúban a kontrollszemélyeknel, a képleírásban az értelmi fogyatékossgal élőknel jelentek meg nagyobb arányban a hiba típusú megakadásjelenségek. A megakadásjelenségek két csoportját összesítve (a néma szünetek nélkül) azt találtuk, hogy míg az interjúban a kontrollszemélyeknel, addig a képleírásban a célcsoportnál fordult elő több megakadásjelenség. Továbbá vizsgáltuk a néma és a kitöltött szünetek arányát is. Az elemzés arra mutatott rá, hogy míg a néma szünet az enyhe értelmi fogyatékossgal élőknel volt gyakoribb, addig a kitöltött szünet a kontroll adatközlőknel fordult elő nagyobb arányban.

A jelen kutatásban enyhe értelmi fogyatékossgal élő nők spontán beszédében vizsgáljuk meg az ismétléseket, és ezeket az eredményeket a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek eredményeivel hasonlítjuk össze. Vizsgálatunk fő kérdése az, hogy milyen egyezések és különbségek fedezhetők fel a két csoport ismétléseiben. A fentebb ismertetett irodalmakra részben támaszkodva a jelenlegi tanulmányban kutatási kérdéseket fogalmazunk meg, amelyre az általunk elvégzett vizsgálat alapján igyekszünk válaszokat adni. A kutatási kérdéseink a következő részterületekre irányulnak:

1. Hogyan alakul a fluens ismétlések és a hezitáló ismétlések aránya a két csoport összevetésében? Mivel az előbbi ismétlés tudatosságot igényel, így az a feltételezésünk, hogy az értelmi fogyatékossgal élőknel az időnyerésre szolgáló hezitáló ismétlés, a kontrollszemélyeknel pedig a retorikai szerepű fluens ismétlés fordul elő nagyobb arányban.
2. Milyen szófajú szavakat ismételnek meg a célcsoport és a kontrollcsoport beszélői? Ennél a kutatási kérdésünknel a Defloor és munkatársai (2000) által készített vizsgálatra támaszkodunk, mely szerint a funkciószavakat ismételték meg nagyobb arányban a vizsgálat adatközlői. A viszonyszók csoportjába sorolható szavak, szótöredékek előhívása nem igényel olyan nagy mentális erőfeszítést, ezért feltételezzük, hogy az ismételt szavak, szótöredékek szófaja legnagyobb arányban a viszonyszók csoportjába sorolható mindkét adatközlői csoport esetében.
3. Hány szótagos szavakat ismételnek meg a vizsgálati személyek? Feltételezzük, hogy az értelmi fogyatékossgal élőknel inkább a rövidebb egy-két szótagos szótöredékek, szavak ismétlése, míg a kontrollszemélyeknel a három vagy több szótagos ismétlések jelennek meg nagyobb arányban.

2 Módszertan

2.1 Kísérleti személyek

A jelen vizsgálatban 10 fő enyhe értelmi fogyatékossgal élő nő (minimum életkor: 16,9 év; maximum életkor: 24,11 év; átlagéletkor: 19,5 év) vett részt. Mindegyik enyhe

értelmi fogyatékossgal élő személy egy budapesti speciális szakiskola tanulója. A hangfelvételek rögzítése előtt minden szülő/gyám egy adatlapot és egy beleegyező nyilatkozatot írt alá, melyben többek között beleegyezett abba, hogy a felvételkedészítő megtekintse és anonim módon kezelje a tanuló szakértői bizottság által kiadott dokumentumát. A mentális állapotot a dokumentumokban található BNO-kód és IQ-érték alapján állapítottuk meg. Magyarországon az enyhe értelmi fogyatékossgal kódja az F70 (BNO-10 1995), a nemzetközileg megszabott IQ-érték pedig 50–69 IQ-pont között található (ICD-11 2018). A kutatásban szereplő 10 kontrollszemély nembn és korban illeszkedik az enyhe értelmi fogyatékossgal élőkhez (minimum életkor: 18,1 év; maximum életkor: 29,1 év; átlagéletkor: 21,7 év). A kutatásban szereplő adatközlők mindegyike magyar anyanyelvű.

2.2 Anyag

A hangfelvételek saját gyűjtésű hanganyagok, amelyek az enyhe értelmi fogyatékossgal élők esetében az iskolában egy csendes teremben, a kontrollszemélyek esetében pedig az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék stúdiójában lettek rögzítve 44,1 kHz-es mintavételezési frekvencián, legalább 16 biten az *Audacity* nevű program segítségével (Audacity Team 2018). A felvételkedészítéshez M-Audio M-TRACK Plus külső hangkártyát és fejmikrofont használtunk. Kétféle szövegtípust rögzítettünk. Az interjúban az adatközlőknek az iskoláról, a munkáról, a családról és a szabadidős tevékenységekről, míg a képleírás feladatában egy nyolc képből álló, fekete-fehér képsorozatról kellett beszélniük. Az utóbbi feladat esetében felhívtuk a figyelmet arra, hogy egy összefüggő történetet meséljenek el. Időkorlátot nem szabtuk meg. A feladatok részben megegyeznek a GABI adatbázisban (Bóna et al. 2014) és a Tóth Andrea (2017) kutatásában használtakkal. Az interjú esetében az első 500, a képleírás feladatában az első 100 szótagot elemeztük. A vizsgált szótagszám meghatározásakor az értelmi fogyatékossgal élő személyek esetében megszámoltuk az összes kimondott szótagszámot, és annak a személynek a szótagszámát vettük alapul, aki a legkevesebbet mondta. Így határoztuk meg az 500 és a 100 szótagos küszöbértéket mindkét csoportban az összehasonlíthatóság érdekében.

2.3 Elemzési módszerek

A felvételeket szakaszszinten annotáltuk a *Praat* szoftverrel (Boersma–Weenink 2018). Az említett két beszéd típusban az ismétléseket vizsgáltuk a következő szempontok szerint. Az ismétlésekben belül megkülönböztettük az úgynevezett fluens ismétléseket ('fluent repetitions'; például *nem nem nem nem mindig úgy szokott lenni hogy előbb megfogja a lovat*), amelyek nem tartoznak a megakadásjelenségek körébe, valamint a hezitáló ismétléseket ('hesitant repetitions'; például *vissza SIL visszajöttem*). Ez utóbbi példákat tekintettük megakadásjelenségeknek. Elemeztük a szünetek előfordulásának arányát az egyes ismétlésekben (a néma, a kitöltött és a kombinált szünetet együtt számolva). Továbbá elemeztük az ismételt elemek szótagszámát és szófaját. A megismételt elemeket csoportokra osztottuk a három nagy szófaji kategória szerint. Így megkülönböztettük az alapszófajokat (ige, főnév, melléknév, névmás, határozószó, ige-név), a viszonzókat (segédige, névutó, ige-kötő, kötőszó, partikula, névelő, tagadószó)

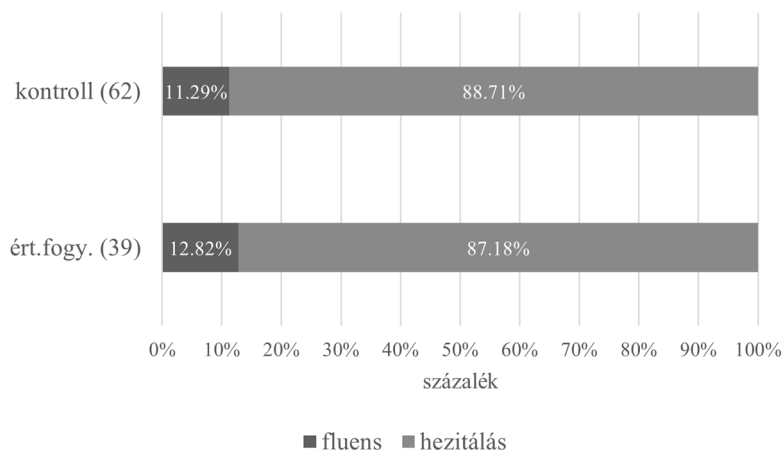
és a mondatszókát (interakciós mondatszó, módosítószó) (Keszler 2000). A vizsgálatban kitértünk még az ismétlések szóstruktúrájára is, vagyis megvizsgáltuk, hogy az egyes esetekben teljes szavak vagy szótöredékek ismétlődnek-e, és ezek tartalmaznak-e szünetet.

3 Eredmények

Az enyhe értelmi fogyatékossgal élő adatközlők hangmintáit elemezve az interjúkban összesen 34 ismétlést találtunk, míg a vizsgált képleírásmintákban 5 ismétlés fordult elő. A kontrollszemélyek esetében 61 ismétlés hangzott el az interjúmintákban, a képleírás szövegtípusában azonban csupán 1 példát találtunk. A képleírásokban előforduló ismétlések kis száma miatt döntöttünk úgy, hogy a két beszéd típusból kinyert példákat együttesen elemezzük a 2. fejezetben említett szempontok szerint.

3.1 Az ismétlések típusai és előfordulási gyakoriságuk

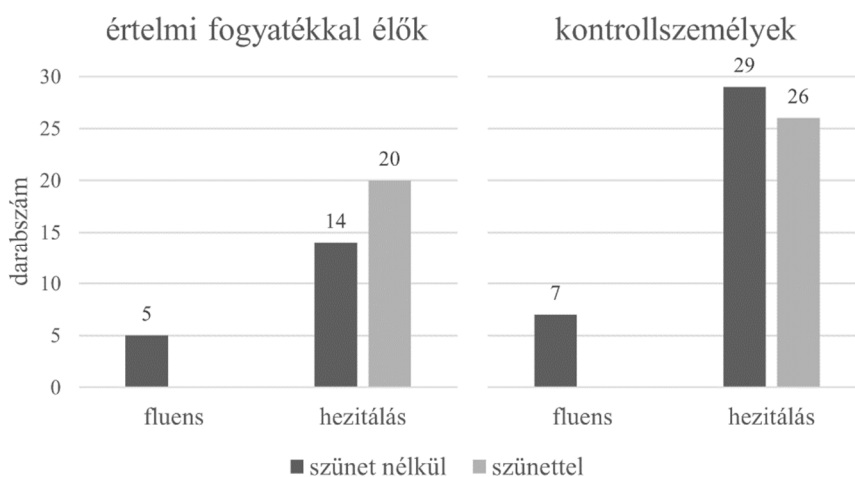
Az ismétlések két típusa közt a következők szerint alakult az előfordulási arány a két adatközlői csoportban. Az enyhe értelmi fogyatékossgal élők mintáiban 5 fluens és 34 hezitáló ismétlés fordult elő. A kontrollszemélyek esetében 7 fluens ismétlés és 55 hezitálás hangzott el. Összességében mindkét adatközlői csoportban a hezitáló ismétlések voltak többségben, a célcsoportnál megállapított ismétlések 88,71%-a, míg a kontrollcsoport ismétléseinek 87,18%-a hezitáló. A fluens és a hezitáló ismétlések száma a kontrollszemélyek esetében volt magasabb, habár az összesített ismétlések függvényében közel azonos arányban fordultak elő fluens ismétlések a két csoportban (az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyek esetében ez 11,29%, míg a kontrollszemélyek esetében 12,82%). Az 1. ábrán összesítve látható az ismétlések két típusának százalékos aránya a két adatközlői csoportra lebontva.

1. ábra. Az ismétlések típusának aránya a két adatközlői csoportban

3.2 A szünet előfordulásának aránya

Az elemzés során megvizsgáltuk, milyen számban fordult elő szünet az ismételt elemek közt (attól függetlenül, hogy az adott szünet néma, kitöltött vagy kombinált). A **fluens** ismétlések mindkét adatközlői csoportban kizárólag szünet nélkül fordultak elő, ami feltételezhetően az ismétlésfajta jellegéből adódik, hiszen a beszélők tudatosan, nyomatékosítás céljából alkalmazzák ezt a típusú ismétlést. Az enyhe értelmi fogyatékkal élők csoportjában több szünetet tartalmazó **hezitáló** ismétlés (20 db, a csoportban előforduló hezitáló ismétlések 58,82%-a) fordult elő, mint szünet nélküli (14 db, 41,18%). A kontrollszemélyek mintáiban valamivel kiegyenlítettebb volt az arány, és ebben a csoportban több szünet nélküli hezitáló ismétlés (27 db, 52,73%) hangzott el, mint szünetet tartalmazó (25 db, 47,27%). A 2. ábra szemlélteti a két adatközlői csoportnál megfigyelt ismétlésekben előforduló szünetek gyakoriságát.

2. ábra. A szünetek előfordulási gyakorisága a két adatközlői csoport mintáiban

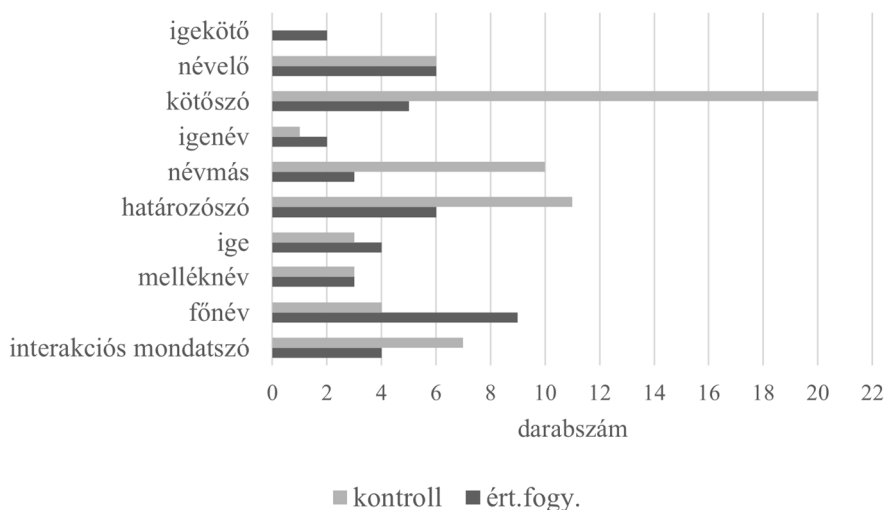
3.3 Az ismétlések szófaja

Az elemzés során rögzítettük a vizsgált ismétlésekben előforduló szavak szófaját. Azokban az esetekben, amikor egy ismétlésen belül több különböző szó, illetve szófaj fordult elő ('kombinált' szófajú ismétlések), külön-külön számoltuk az egyes szófajú szavakat, így például a *meg szeretek* SIL *meg szeretek* hezitáló ismétlésben külön kezeltük a *meg* kötőszót és a *szeretek* igét, ahogy a *sok a sok a* hezitálásban is külön elemként számoltuk a mellékevet és a névelőt. Az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyek mintáiban 4, míg a kontrollszemélyeknél 3 kombinált szófajú ismétlést találtunk, ezekben minden esetben két szó szerepelt, így az alábbiakban összesen 44 ismételt szó függvényében vizsgáljuk az adatokat a célcsoportban, míg a kontrollcsoportnál 65 szót csoportosítottunk.

A két adatközlői csoport ismétlései között jelentős különbségek figyelhetők meg a szófaji eloszlás tekintetében. Mindkét csoportnál az **igekötők** és az **igenevek** ismétlőd-

tek a legkevesebbszer, míg az enyhe értelmi fogyatékkal élők ismétlései közül 2-2 előfordulást találtunk mindkét szófajból (ami a náluk vizsgált összes ismételt szó 4,55%-a mindkét esetben), a kontrollszemélyeknél 1 igenév fordult elő (így ez a szófaj az ebben a csoportban vizsgált szavak 1,54%-át teszi ki), csak igekötő ismétlésére pedig nem találtunk példát a kontrollcsoportban. Mindkét adatközlői csoport 3-szor ismételt **melléknévet**, ez a célcsoport ismétléseinek 6,82%-a, míg a kontrollcsoportban talált ismétléseknek a 4,62%-a. Az **igék** tekintetében darabszámba 4:3 volt az előfordulás a célcsoport javára, viszont az összes szó függvényében az igék százalékos aránya az enyhe értelmi fogyatékkal élőkénél 9,09%, míg a kontrollszemélyeknél 4,62%. Hasonló helyzet áll fenn a **névelők**nél, melyek mindkét csoport ismétléseiben 7-szer fordultak elő (ez a célcsoport által ismételt összes szó 13,64%-a, míg a kontrollcsoport ismétléseinek 9,23%-a). Az **interakciós mondatok** 4 alkalommal ismétlődtek a célcsoport (9,09%) és 7 alkalommal a kontrollcsoport (10,77%) hangmintáiban. Ismételt **határozószó** az enyhe értelmi fogyatékkal élő adatközlők mintáiban 6-szor hangzott el (13,64%), míg a kontrollszemélyek mintáiban 11-szer (16,92%).

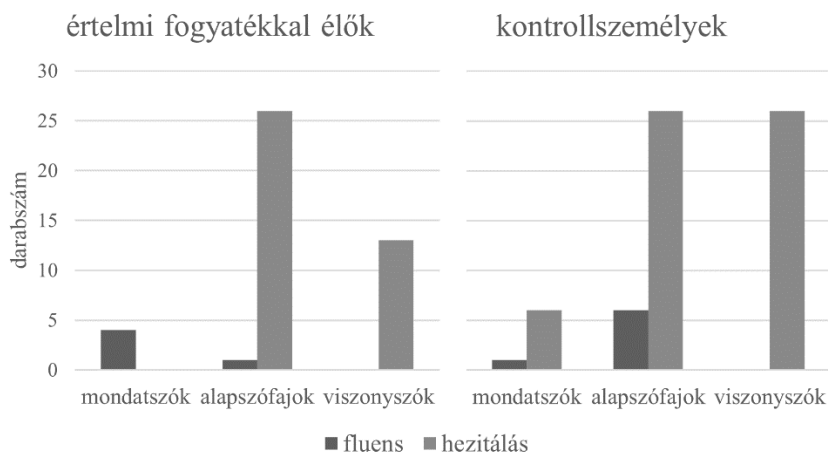
Két olyan szófaj volt, amely jelentősen nagyobb számban fordult elő a kontrollcsoportnál. A **névmások** darabszámba 10:3 arányban a kontrollszemélyeknél ismétlődtek többször az enyhe értelmi fogyatékkal élőkhez képest, és a névmások százalékos aránya a kontrollcsoport által ismételt szavak esetén 15,38%, míg a célcsoportnál 6,82%. A kontrollcsoport ismétléseiben összességében a **kötőszók** fordultak elő legtöbbször, ez a 20 előfordulás az összes kontrollszemélyek által ismételt szó 30,77%-a; a célcsoport által ismételt 5 kötőszó az általuk ismételt szavaknak mindössze 11,36%-a. Ugyanakkor a **főnevek** az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyek mintáiban ismétlődtek legtöbbször, a náluk azonosított 9 előfordulás az ebben a csoportban elhangzott összes ismételt szó 20,45%-a; a kontrollszemélyek 4-szer ismételték főnevet, ami a náluk vizsgált szavak 6,15%-a. A 3. ábrán látható az egyes szófajok számszerű előfordulása az egyes adatközlői csoportok mintáiban.

3. ábra. Ismétlések gyakorisága szófajonként a két adatközlői csoportban

Az ismétlések két típusának összehasonlításához csoportosítottuk az adatokat a három nagy szófajcsoport szerint. A **mondatszók** (interakciós mondatszó, módosítószó) ismétlése az enyhe értelmi fogyatékkal élők mintáiban kizárólag fluens ismétlésként valósult meg (4 db), míg a kontrollszemélyeknél 1 fluens és 6 hezitáló mondatszóismétlés történt; ebből a szófajcsoportból szinte mindegyik előfordulás az *igen* vagy *nem* szó egyszeri vagy többszöri ismétlése, az egyetlen ezektől eltérő példa a *persze* *persze* volt az egyik értelmi fogyatékkal élő adatközlőtől. Az **alapszófajok** (ige, főnév, melléknév, névmás, határozószó, igenév) tekintetében mindkét adatközlői csoportban a hezitálások voltak többségben: a célcsoportnál 1 fluens (*nagyon nagyon*) és 27 hezitáló ismétlést (úgy mint *mérlege* SIL *mérlegezni*, *ápoló* SIL *ápolóra*) találtunk az alapszófajok valamelyikéből, míg a kontrollcsoport esetén ugyanebből a szófajcsoportból 6 fluens (ezek mindegyike *nagyon nagyon*) és 26 hezitáló ismétlés (pl. *lá* SIL *látom*, *szívese* SIL *szívesen*) fordult elő. A **viszonyszók** (segédige, névutó, igeekötő, kötőszó, partikula, névelő, tagadószó) közül az enyhe értelmi fogyatékkal élőknel 13 hezitáló ismétlés (úgy mint *hanem* SIL *hanem*, *egy* SIL *egy*), a kontrollszemélyeknél pedig 26 hezitáló ismétlés (például *mint mint*, *és* SIL *és*, *ki kiválogattuk*) fordult elő; ebből a szófajcsoportból nem találtunk fluens ismétlést.

Össességében kijelenthető, hogy mindkét adatközlői csoportban az alapszófajok ismétlődtek leggyakrabban. Az enyhe értelmi fogyatékkal élők az összesen ismételt 44 szóból 4 mondatszót (9,09%), 13 viszonzót (29,55%) és 27 alapszófajú szót (61,36%) ismételték. A kontrollszemélyek 65 ismételt szava közül 7 mondatszó (10,77%), 26 viszonzó (40%) és 32 alapszófajú szó (49,23%). A 4. ábrán látható a szófajcsoportok összesített előfordulása a két adatközlői csoportban, ismétlési típus szerint lebontva.

4. ábra. Az ismétlések típusbeli megoszlása a szófajcsoportok közt a két adatközlői csoport mintáiban

3.4 Az ismétlések szóstruktúrája

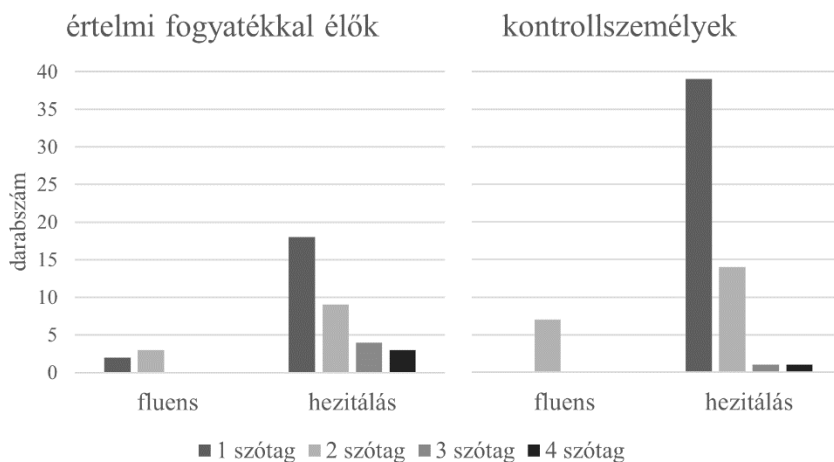
Az elemzés során megvizsgáltuk, hogy a két adatközlői csoportban milyen arányban fordult elő a teljes szavak, illetve szó szerkezetek ismétlése a szótöredékekhez képest a fluens és a hezitáló ismétlések körében. Az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyeknél

a talált 39 fluens és hezitáló ismétlés közül 21 (53,85%) tartalmazott teljes egészében megismételt szót vagy szókapcsolatot (például *huszonötös* SIL *huszonötös*), a többi 18 (46,15%) esetben pedig az adott szónak csak töredéke ismétlődött (például *va* SIL *van*), esetenként csak az igekötőt ismételték meg az adatközlők (úgy mint *vissza vissza-jöttem*) vagy csak ismétléskor toldalékolták a megismételt szótövet (például *ápoló* SIL *ápolóra*). Ebben az adatközlői csoportban nem találtunk példát ugyanannak az ismétlésnek a kétszeri előfordulására.

A kontrollszemélyeknél gyakoribb volt a teljes szó vagy szó szerkezet ismétlése a szótöredék ismétléséhez képest. Ennél a csoportnál a talált 62 fluens vagy hezitáló ismétlés közül 51 (82,26%) olyan volt, amelyben az egész szó vagy szó szerkezet megismétlődött (például *sok a sok a, nem* SIL *nem*), míg a fennmaradó 11-ben (17,74%) csak szótöredékek ismétlődtek (például *felső* SIL *felsőket*). Ennél a csoportnál a megállapított ismétlések közt több példát is találtunk a megegyező ismétlésekre. A *nagyon nagyon* fluens ismétlés 6-szor fordult elő a korpuszban, a *hoggy* SIL *hoggy* hezitáló ismétlés 4-szer, a *de de* hezitáló ismétlés 3-szor, az *ami ami* és *a* SIL *a* hezitáló ismétlésekre pedig 2-2 példát találtunk.

3.5 A megismételt elemek szótagszáma

Végül szótagszám szerint is csoportosítottuk az előforduló ismétléseket. Mindkét adatközlői csoportban az egy szótagos ismétlések voltak többségben, viszont az enyhe értemi fogyatékkal élők ismétléseiben nagyobb volt a szótagszám variabilitása. A fluens ismétlések közül a célcsoportban előfordultak egy és két szótagosak is, míg a kontrollcsoportban csak két szótagos fluens ismétléseket találtunk. A variabilitást illető különbség a hezitáló ismétléseknél szembetűnő leginkább, mivel a célcsoportnál talált 34 hezitáló ismétlés közül 18 egy szótagos (52,94%), 9 két szótagos (26,47%), 4 három szótagos (11,76%), 3 pedig négy szótagos (8,82%); ezzel szemben a kontrollcsoport 55 hezitálása közül 39 egy szótagos (70,91%), 14 két szótagos (25,45%), és csak 1-1 három és négy szótagos (egyenként 1,82%). Az 5. ábra szemlélteti az ismétlések szótagszámra vonatkozó megoszlását a két adatközlői csoportban.

5. ábra. Az ismétlések szótagszáma a két adatközlői csoportban

4 Következtetések

Kutatásunk célja az enyhe értelmi fogyatékossgal élő női adatközlők spontán beszédében található ismétlések vizsgálata volt, és ezeket az eredményeket vetettük össze a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek ilyen típusú fluens és hezitáló ismétléseivel. Tudomásunk szerint mindeddig sem a magyar, sem a nemzetközi irodalomban nem végeztek vizsgálatot az ismétlések témakörére fókuszálva az enyhe értelmi fogyatékossgal élő adatközlők körében. A tanulmány elején három fő kutatási kérdésre kerestük a választ.

Az első kérdésünk arra irányult, hogy hogyan alakul a fluens és a hezitáló ismétlések aránya a két csoport adatközlői között. Jelen esetben mindkét adatközlői csoportban közel azonos arányban fordultak elő a fluens és a hezitáló ismétlések. Mindkét csoportban 80% fölötti volt a hezitáló ismétlések előfordulási aránya. Ennek oka a kognitív folyamatok működésében keresendő. Mivel a hezitáló ismétlés célja az időnyerés, ez alkalmas biztosíthat a beszélők számára a megfelelő tervezésre.

A második kutatási kérdésünk a megismételt szótöredékek, szavak szófajára irányult. Eredményeink szerint míg az értelmi fogyatékossgal élő személyek ismétlései legtöbbször az alapszófajok csoportjához sorolt főneveket, addig a kontrollszemélyek ismétlései a viszonyozók csoportjába tartozó kötőszókat érintették nagyobb arányban. Ezek az eredmények (a célcsoportnál nagyobb arányban előforduló főnevek) eltérnek a Defloor és munkatársai (2000) által publikáltaktól, hiszen náluk pont fordítva, a szóismétlések a funkciósavakban (viszonyozók és mondatszók) valósultak meg többször. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a célcsoport beszélői a spontán beszédben leginkább alapszófajú szavakat, azon belül pedig főneveket mondanak ki, így az ismétlés is ezekben megy végbe.

A harmadik kutatási kérdésünk a megismételt szótöredékek, szavak szótagszámára vonatkozott. Ebben az esetben nem nyert bizonyítást a feltételezésünk, mely szerint a célcsoportban az egy szótagos ismétlések, a kontrollcsoportban pedig a három vagy annál több szótagból álló szótöredék- vagy szóismétlések fordulnak elő nagyobb arányban. Mindkét adatközlői csoportban az egy szótagos ismétlések fordultak elő gyakrabban, és az enyhe értelmi fogyatékossgal élőknel tapasztaltunk nagyobb variabilitást az egynél több szótagból álló szótöredék- és szóismétlés tekintetében.

Bár a szünetekre vonatkozóan nem fogalmaztunk meg kutatási kérdéseket, de megvizsgáltuk a fluens és a hezitáló ismétlésekben található néma és kitöltött szünetek jelenlétét is. A jelen vizsgálatban is teljesült Lickley (2015) állítása, amely szerint a nyomtatékosító céllal alkalmazott fluens ismétlések szünet nélkül realizálódnak, míg az időnyerésre is alkalmas hezitáló ismétlésekben nagyobb arányban fordulnak elő néma vagy jellel kitöltött szünetek.

Kutatásunknak két korlátja volt: egyrészt az elemzett 500 és 100 szótagban viszonylag kevés ismétlés fordult elő (vö. 3. fejezet), valamint mindkét adatközlői csoportban nagyok voltak az egyéni különbségek, mind az ismétlések számának, mind a megismételt jelenségek szófajának és szótagszámának tekintetében.

A kutatás további lépései a következők: az adatközlőszám növelésével és a férfi adatközlők bevonásával lehetővé válik egy nagyobb korpusz vizsgálata, ami kiegészítheti, bővítheti a jelenlegi eredményeket. A felolvasásban lévő ismétlések elemzésével még nagyobb rálátásunk lehet az enyhe értelmi fogyatékossgal élők beszédére. A kutatás jelenlegi eredményei hozzájárulnak az enyhe értelmi fogyatékossgal élők beszédprodukciónak részletesebb megismeréséhez.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük a jelen vizsgálathoz biztosított helyszínt és eszközöket az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékének és az MTA-ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoportnak.

Irodalom

- ASHA. 1999. Terminology pertaining to fluency and fluency disorders: Guidelines. *ASHA Special Interest Division 4: Fluency and Fluency Disorders* 41(Suppl. 19). 29–36.
- Audacity Team 2018. (Version 2.3.1). Elérhető: <https://www.audacityteam.org/> (letöltés ideje: 2018. 11. 01.)
- Beke A. – Gósy M. – Horváth V. – Gyarmathy D. – Neuberger T. – Auszmann A. 2015. Megakadások a beszédstílus függvényében: spontán narratívákban és társalgásokban. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 85–100.
- BNO-10 1995. *A betegségek és az egészséggel kapcsolatos problémák nemzetközi statisztikai osztályozása*. 10. revízió. 1. kötet. Budapest: Népjóléti Minisztérium.
- Boersma, P. – Weenink, D. 2018. *Praat: doing phonetics by computer* (Version 6.0). Elérhető: http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html (letöltés ideje: 2018. 09. 01.)
- Bóna J. 2014. Megakadást jelenségek az életkor, a nem és a beszéd típus függvényében. *Beszéd-kutatás 2014*. 123–143.
- Bóna J. 2015. Ismétlések mint megakadások fiatalok, idősebbek és idősek beszédében. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 149–169.
- Bóna J. – Imre A. – Markó A. – Váradi V. – Gósy M. 2014. GABI – Gyermeknyelvi beszédAdatBázis és Információtár. *Beszéd-kutatás 2014*. 246–251.
- Van Borsel, J. – Tetnowski, J. A. 2007. Fluency disorders in genetic syndromes. *Journal of Fluency Disorders* 32(4): 279–296.
- Cabanas, R. 1954. Some findings in speech and voice therapy among mentally deficient children. *Folia Phoniatrica* 6(1): 34–37.
- Coppens-Hofman, M. C. – Terband, H. R. – Maassen, B. A. – Van Schroyen Lantman-De Valk, H. M. J. – Van-Zaalen-op't Hof, Y. – Snik, A. F. M. 2013. Disfluencies in the speech of adults with intellectual disabilities and reported speech difficulties. *Journal of Communication Disorders* 46(5-6): 484–494.
- Defloor, T. – Van Borsel, J. – Curfs, L. 2000. Speech fluency in Prader-Willi syndrome. *Journal of Fluency Disorders* 25(2): 85–98.
- Frint T. 1982. Az értelmi fogyatékosok beszédzavarai (dyslogia). In: Frint T. – Surján L. (szerk.) *A hangképzés és zavarai, beszédzavarok. Foniátria 2*. bővített kiadás. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 235–237.
- Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadást jelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127: 257–277.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gyarmathy D. 2009. A beszélő bizonytalanságának jelzései: ismétlések és újraindítások. *Beszéd-kutatás 2009*. 196–216.
- ICD-11 = *International Classification of Diseases. 11th Revision. The global standard for diagnostic health information*. 2018. Elérhető: <https://icd.who.int/en/> (letöltés ideje: 2019. 05. 29.)
- Jankovics, J. – Garai, L. 2019. Disfluencies in mildly intellectually disabled young adults' spontaneous speech. In: Rose, R. L. – Eklund, R. (eds.) *Proceedings of DISS 2019*. Budapest: ELTE. 79–82.
- Kent, R. D. – Vorperian, H. K. 2013. Speech impairment in Down syndrome: A review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 56(1): 178–210.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Krepsz V. 2015. Megakadásjelenségek előfordulása a beszédtempó függvényében. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmóniás jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 193–218.
- Levelt, W. J. M. 1983. Monitoring and self-repair in speech. *Cognition* 14(1): 41–104.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge (Massachusetts) – London (England): The MIT Press.
- Lickley, R. J. 1994. *Detecting disfluency in spontaneous speech*. PhD dissertation. University of Edinburgh.
- Lickley, R. J. 2015. Fluency and disfluency. In: Redford, M. A. (ed.), *The Handbook of Speech Production*. NJ: Wiley Blackwell. 445–474.
- Lukács Á. – Kas B. 2014. Nyelvújítás és értelmi fogyatékoság. In: Pléh Cs. – Lukács Á. (szerk.) *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1383–1404.
- Radványi K. 2005. A kommunikáció és a beszéd fejlesztése az értelmileg akadályozott gyermekeknél. In: Varga I. (szerk.) *Speciális didaktika I. Az értelmi akadályozottsággal élő gyermekek tanítása*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar. 28–69.
- Roberts, P. M. – Meltzer, A. – Wilding, J. 2009. Disfluencies in non-stuttering adults across sample lengths and topics. *Journal of Communication Disorders* 42(6): 414–427.
- Rossi, N. F. – Sampaio, A. – Gonçalves, O. F. – Giacheti, C. M. 2011. Analysis of speech fluency in Williams syndrome. *Research in Developmental Disabilities* 32(6): 2957–2962.
- Shriberg, E. 1994. *Preliminaries to a theory of speech disfluencies*. PhD dissertation. University of California, Berkeley.
- Shriberg, L. D. – Widder, C. J. 1990. Speech and prosody characteristics of adults with mental retardation. *Journal of Speech and Hearing Research* 33(4): 627–653.
- Tóth A. 2017. *A spontán beszéd a nem és az életkor függvényében gyermek- és fiatal felnőttkorban*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- Willcox, A. 1988. An investigation into non-fluency in Down's syndrome. *British Journal of Disorders of Communication* 23(2): 153–170.
- Yairi, E. 1996. Applications of disfluencies in measurements of stuttering. *Journal of Speech and Hearing Research* 39(2): 402–405.